

АДАБИЙ ТАЪЛИМДА МАТН МАЗМУНИНИ АНГЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ҲОСИЛ ҚИЛИШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Палванова Наргиза Абдумуратовна,

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти мустақил изланувчиси

Аннотация: мақолада олий таълим муассасаларнинг санъат таълими йўналиши талабаларига бадиий асар мазмунини тушуниш, сўз маъномини англаш, шеър бадииятини англашга ёрдам берувчи лингвопоэтик таҳлил усулини қўллашнинг илмий-назарий асослари ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: адабий таълим, адабиёт, шеър, сўз, маъно, англаш, тушуниш, тушунтириш, адабий-назарий тушунчалар, ҳофия, кўникма

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ПОНИМАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ТЕКСТА В ЛИТЕРАТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Палванова Наргиза Абдумуратовна,

независимый научный сотрудник Государственного института искусств и культуры Узбекистана

Аннотация: в статье рассматриваются научно-теоретические основы применения метода лингвистического анализа, который помогает студентам направления художественного образования высших учебных заведений вникать в содержание художественного произведения, понимать значение слова, постигать искусство поэзии.

Ключевые слова: литературное образование, литература, поэзия, слово, значение, осмысление, вникание, объяснение, литературно-теоретические концепции, рифма, мастерство

FORMATION OF SKILLS FOR UNDERSTANDING THE CONTENT OF A TEXT IN LITERARY EDUCATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Palvanova Nargiza Abdumuratovna,

Independent researcher at the State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan

Abstract: the article discusses the scientific and theoretical foundations of the application of the method of linguistic analysis, which helps students of art education in higher educational institutions to delve into the content of a work of art, understand the meaning of a word, comprehend the art of poetry.

Keywords: literary education, literature, poetry, word, meaning, comprehension, understanding, explanation, literary and theoretical concepts, rhyme, mastery

Кириш. Инсонни санъат орқали тарбиялаш қадим тарихга бориб такалади. Қўшиқчилик, кино, театр санъати, албатта, сўзга таянади, бадиий сўз воситасида ифода қилинади, ижро этилади. Бироқ кейинги йилларда талабалар орасида сўзга эътиборсиз бўлиш, бадиий асар мазмунини тўла тушунмаслик, сўзнинг асарда, кўшиқ, сценарийда ифодалаган чин маъносини тушунмаслик ҳоллари кузатилмоқда. Бу, айниқса, ўзбек мумтоз асарлари ижросида кўзга ташланади. Бўлажак санъаткорларнинг сўз сеҳрини, унинг маъно товланишларини билмаслиги унинг ижросига салбий таъсир кўрсатмоқда, шунингдек, миллий меросимиз асслигига ҳам путур етказмоқда. Шу маънода, санъат ва маданият йўналиши талабаларига бадиий асар таҳлили бўйича махсус ўқув курслари ўтилиши заруратга айланмоқда.

Ўзбек адабиётшунослигида, адабиёт ўқитиш методикасида асар таҳлил бўйича бир қатор илмий изланишлар олиб борилган ва уларда таҳлилнинг асар мазмуни, муаллиф

ниятини англашдаги хизмати, асарнинг нозик бадиияти очиб берилган. “Бадиий асар тахлили” тушунчаси нимани англатади, бадиий тахлил қандай амалга оширилади, бадиий тахлил қандай кўринишларда моддийлаштирилса маъқул бўлади сингари саволларга жавоб беришдан олдин шу саволларнинг ҳаммасини юзага келтирган асос тушунча – “бадиий асар” атамаси тўғрисида муайян тўхтамга келиб олиш мақсадга мувофиқ бўлади . Буюк ёзувчи ва мутафаккир Фитрат ўзининг 1926 йилда яратган “Адабиёт қоидалари” кўлланмасида бу тушунчани тўла англамоқ учун, умуман, “санъат”дан “гўзал санъат” тушунчасини фарқлаш лозимлиги ҳақида: “Адабиёт сўзини тузукгина онгламоқ учун санъат ҳам гўзал санъат деган сўзларни таъриф қилиб ўтиш лозимдир. Санъат луғатда ҳунар демакдирким: бир нарсани яхши ишлаб чиқаришдан иборатдир. ...Бу маънодаги “санъат”дан тилакда бошқача бўлган бир турли санъатлар ҳам бор” 1,- деб ёзади. Олим “бошқача бўлган санъатлар”га хос асосий белгилар тўғрисида тўхталиб: “...юрак, фикр, туйғу тўлқунларини сўз, товуш, бўёв, шакл, ҳарф, ҳаракат каби товар (материёллар) ёрдами билан жонлантира чиқариб, бошқаларда ҳам шу тўлқунни яратмоқ ҳунарига гўзал санъатлар дейиладир”, - тарзидаги тўхтамга келади .

Адабиётлар тахлили ва методология

Айни чоқда адабиётнинг моҳияти нимада, у нима учун ва қандай ўқитилади деган савол бир-бирини тақозо этадиган бирлик сифатида алоҳида ёндашишни талаб этади. Шу кунга қадар мазкур тушунчалар хусусида кўплаб фикрлар илгари сурилган, соҳага тегишли мутахассис борки, улар томонидан кузатишлари доирасида муайян тавсиялар берилган. Адабиёт “Санъатнинг сўз, тил воситасида бадиий образлар яратувчи тури”

С. Долимов бунда асосий жиҳат халқнинг тарихий тараққиёти, ўзига хослигини бадиий образларда ифодалаш хусусияти эканлигини қайд этади: “Адабиёт биринчи навбатда одамларни ва уларнинг ҳаётини тасвирлайди, бу тасвир эса тарихий ҳақиқат ва тарихий воқеалар билан узвий боғланади” . Демак, тарбияланувчиларда адабий билимларни шакллантириш жараёни орқали инсон, унинг мураккаб ички дунёси ва руҳиятини чуқурроқ тадқиқ этиш, атроф-оламни билишларига кенг йўл очилади.

Адабиёт ўқитишда тарбиянинг негизи бўлмиш ўзликни англаш масаласи борлиги ҳам шунчаки тасодифий эмас. Методист С. Матчонов аждодларимиз асрлар давомида интилиб келган маънавий етукликни ўзликни англаш жараёни билан ёнма-ён кўрар экан, бу борада адабий таълимнинг ўрнини мустаҳкамлайди. Ўз-ўзини англаш бошқаларни англашга, шу орқали дунёни ва унинг сир-синоатларини тушунишга йўл очишини қайд этади . Профессор Қ. Йўлдошевнинг қарашларида ҳам юқоридаги фикрларга ҳамоҳанглик кузатилади. Олим айнан адабиётгина ҳар қандай одам учун ўзини таниш воситаси эканлиги, ўзини таниш эса, ўзгани тушунишдан бошланиши, ўзгани тушуниш машқи бадиий асарлардаги қаҳрамонларни ҳис этишдан ибтидо олишига эътиборини қаратади .

“Инсон ёшлигидан ўзлигини билса, – дейди профессор А. Чориев, – аввало, ўз қудратини ишга солади ва қолаверса, ташқи ғаразли таъсирлардан сақланишга тайёрланади. Аммо бугунги кунда инсоншунослик фанлари ва санъат, жумладан, адабиёт ўртасидаги ана шу ўзаро таъсир етарли эмас. Бадиий адабиёт, адабиётшуносликда ҳам инсонпарварлик йўналишидан кўра адабий танқид устун туради. Зеро, педагогика билан бадиий адабиётдаги умумийлик банди ҳам инсоншуносликдир” . Дарҳақиқат, бадиий адабиётнинг тасвир объектида, асосан, инсонга хос мураккаб ички кечинмалар етакчи ўринда тургани боис унда ҳис-туйғуларга таъсир кўрсатиш имконияти катта. Шу жиҳатдан шахс камолоти масаласи, асосан, бадиий адабиёт ва уни ўқитиш билан боғлиқ фанлар мазмунида ўз ифодасини топиши бежиз эмас.

Санъат ва маданият йўналиши талабаларига сўздан, шеърдан фойдаланиш, уни ижро этишда хатоликларга йўл қўймасликлари учун адабиёт фанини ўқитишда янги

тахлил усулларини қўллаш зарурати мавжуд. Бугун санъаткорларнинг бадиий асарга бўлган муносабати аксарият ҳолларда қониқарли эмаслиги уларнинг айримлари ўзи ижроларида сўз маъносини тушунмаслиги билан боғлиқ. Бу борадаги муаммоларни куйидаги жадвалда тизимли шаклда беришни лозим топдик:

1.1.1-жадвал

Т/р Бадиий асарларни ижро этишда йўл қўйиладиган камчиликлар:
Муаммонинг сабаблари:

1. Шеър мазмунини яхши тушунмаслик Адабиёт дарсларида замонавий таҳлил усулларида фойдаланмаслик
2. Шеърдаги айрим сўзларнинг маъносини билмай ижро қилиш Мисра ва сўз устида ишламаслик
3. Шеърдаги сўзларни нотўғри талаффуз қилиш Шеър фонетикаси ҳақида керакли билимнинг мавжуд эмаслиги
4. Шеърдаги бўғинларни нотўғри талаффуз қилиш
5. Шеърдаги айрим унли товушларни нотўғри талаффуз қилиш
6. Шеърдаги ундош товушларни нотўғри талаффуз қилиш
7. Шеърдаги сўзларнинг урғусини нотўғри талаффуз қилиш
8. Интонацияга эътибор бермаслик
9. Мумтоз асарларнинг ғоясини яхши тушунмай ижро этиш Шеърни ҳам тил ҳам бадиий хусусиятларини бирга таҳлил қилмаслик
10. Адабий-назарий тушунчалардан беҳабарлик Туроқ, хижо, қофия, такт, интонация каби адабий-назарий тушунчалар етарли эмаслиги

Адабиётни фан сифатида ўқитиш методикаси ўқитувчидан ўтмишдаги бой методик мерос, бугунги замонавий дастурлар, ўқув ва методик адабиётлар билан танишиш; адабий таълимга доир илмий тадқиқотлар ҳамда илғор тажрибалар ҳақида маълумотга эга бўлиш ва улардан ўз ўрнида фойдаланишни тақозо этади. Замонавий ва ихтисослаштирилган мактаблар шароитида адабий таълим жараёнини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари ўқув, тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифаларни самарали ҳал этиш; тарбияланувчиларда ўқув адабиётлари билан мустақил ишлаш кўникмалари, мутолаага ижодий муносабатни шакллантириш масаласини ҳам кўзда тутати.

Яхши аёнки, дунёдаги жамики яратилган сўз билан аталади, унинг жозибаси ва қудратига бирор нарса тенг келмайди. Барча ҳис-туйғулар ифодаси сўз сеҳри ўлароқ ўз соҳиби ва ўрнини топади. Ҳусайн Воиз Кошифий суҳбат одобига тўхталар экан, сўзнинг доимо савоб учун ишлатилишига, бунда муносиб, адолатли ва тўғри фикр айтиш, акс ҳолда сукут сақлаш афзаллигини уқтиради. “Агар сўз сеникими ёки сен сўзниги, деб сўрасалар, айтгил: мен сўзниги ва сўз меникидир, чунки сўз инсонлик дарахтининг мевасидир, дарахтни мевадан, мевани дарахтдан ажратиб бўлмайди. Агар нуқсонли сўз қайсидир, деб сўрасалар, худо ва Расулнинг сўзига мувофиқ келмайдиган сўз, деб жавоб бергил.

Агар яхши сўз қайси, деб сўрасалар, кишиларга нафъи тегадиган сўз, деб айтгил. Ёмон сўз қайси, деб сўрасалар, бировга зарари тегадиган сўз, деб жавоб бергил”. Мазкур фикрларидан ажодларимиз ҳар бир масалада, аввало, унинг тарбиявий аҳамиятини кўзда тутиб иш кўрганликлари маълум бўлади. Зеро, ҳар қандай эзгу амал аввал тафаккур қилиниб, сўнгра унинг рўёби сўз орқали дунё юзини кўради.

Рус филологи Л.А. Новиков ўзининг “Сўз санъати” китобида қайд этганидек, “Сўз мавҳум ва конкрет, умумий ва индивидуал, нейтрал ва ҳиссий ранг-баранг маъноларнинг бирлиги бўлиб, уни ҳеч нарса билан алмаштириб бўлмайди! Сўзлар дунёси хилма-хил, қизиқарли, мафтункор ва ҳали тўлиқ ҳал этилмаган: у фазо ва Коинот каби битмас-туганмас. Масалан, адабиётни олайлик: нақадар теран фикрлар, ғоялар, образлар ва туйғулар тубсизлиги! Буларнинг барчаси луғатда алифбо тартибида тизилган ўша оддий

ва кўзга кўринмас сўзлар ифодасидир. Ёзувчи уларни топа билиши ва жон ато этишини, асарларида семантик ва ҳиссий тарзда камалакнинг барча ранглари каби порлашини кутади” .

С. Қамбарова: “Тилнинг бир қанча вазифалари бор. Улардан энг муҳими алоқа функцияси ёки коммуникативлиги, лекин бу унинг ягона хусусияти эмас. Сўз ҳам ифодали, ҳам мажозий бўлиши керак, албатта, зарур бўлганда. Сўзнинг образлиги у бошқа сўзлар билан муносабатга киришиб, эстетик вазифасини бажарганида, тўлиқлик ва чуқурлик билан намоён бўлади. Адабиёт рангасвир, ҳайкалтарошлик, мусиқа ва бошқа санъат турларидан сифат жиҳатидан фарқ қилади, чунки унинг материали сўз билан боғлиқ бўлган ички тасвир, ёзувчи ижодий яратган ва ўқувчи томонидан қайта кашф қилинган бадиий образдир. Бизнингча, бу интеллектуал ҳодиса санъатнинг энг мослашувчан ва мобил материалидир” , деб таъкидлайди.

Адабиёт ўқув предмети сифатида адабиётшуносликнинг сўнгги ютуқларини акс эттириши табиий ҳолдир. “Модомики, бадиий адабиётни ўрганишдан кўзда тутилган бош мақсад инсоннинг тарбиясига ижобий таъсир ўтказиш экан, демак, бунда айрим педагогик ва психологик қонуниятларнинг ҳеч бўлмаганда умумий қонуниятларини билмасдан туриб олға қадам ташлашнинг имкони бўлмайди. Бу санокни яна давом этириш мумкин” . Кўринадики, сўнгги ўн йилликлардаги методологиядаги изланишлар умумий педагогика ва бадиий идрок психологияси, социология ва эстетика, санъат тарихи ва таълим назариясида содир бўлаётган ўхшаш жараёнлар билан боғлиқ. Адабиёт ўқитиш методикаси билан адабиётшунослик, дидактика ва педагогик психология ўртасида узвий боғлиқлик мавжуд.

Шакл ва мазмун ўртасида боғлиқлик мавжуд. Уларнинг қайси бири асосий ва етакчилиги борасида профессор Қ. Йўлдошев шундай фикр юритади: “Одатда, шаклдаги ўзгаришлар мазмун туфайли ва ундан кейин деб тушунилади. Синчиклаб қаралса, санъат хусусан, бадиий адабиётда шакл ва мазмун муносабати фалсафадаги шакл ва мазмун муносабатидан фарқ қилиши аён бўлади. Бадиий мазмун муайян бадиий асарда акс этган шахс, воқеа-ҳодиса, хатти-ҳаракат, ҳис-туйғу ва руҳият-кайфиятдан иборатдир.

Бадиий мазмун эса, муайян бадиий асар моҳиятининг бадиий тасвир воситалари орқали эстетик мазмунга эга тарзда ифодаланиш йўсинидир” .

Адабиётшунос Д. Қуронов шакл мазмунсиз, мазмун эса шаклсиз мавжуд эмаслигига урғу бергани ҳолда уларнинг ўзаро диалектик алоқада бир-бирини тақозо қилиши, таъсирлашиши ва ўтишини таъкидлайди: “Бадиий шакл билан бадиий мазмун муносабатида ҳам мазмун етакчилик қилиб, у шаклни ҳосил қилишда жуда фаолдир. Санъаткор ижодий ниятидан келиб чиққан ҳолда бўлғуси асарнинг мазмуни унинг шаклини белгилайди, яна ҳам аниқроғи, бўлғуси асарнинг мазмуни унинг шаклини белгилайди” . Демак, иш мазмунида бир-бири билан узвий боғланган икки томонни ажратиб кўрсатиш керак. Бадиий асар ҳаётни акс эттиради, шу боис мазмун ҳақида гапирилганда, доимо ёзувчи кўрсатган воқеликнинг муайян хусусиятлари ҳақида фикр юритилади.

Professor M.Mirqosimova o‘z ilmiy izlanisqlarida adabiy tahlilga quyidagicha ta’rif beradi: «Adabiy tahlil ҳар қандай adabiy asarni o‘qib o‘rganishdan, uning mazmunini anglashdan bosqlanadi. Adabiy tahlilda aynan o‘quvchilarning ana shu hissiy anglash va idrok etish қobiliyatlariga tayaniladi. Adabiy tahlil – asarning estetik xususiyatlarini o‘quvchi ko‘z o‘ngida «yarq» etib ochib berish usuli. Bu usuldan adabiy asarlarni o‘rganishda foydalaniladi. Badiiy ijod namunalarini o‘qib o‘rganib borisqlari davomida o‘quvchilarda tahlil malakasi ham shakllanib boradi ».

М.Йўлдошевнинг “Бадиий матн лингвопоетикаси” номли tadqiqotida matnni taqlil qilishdagi lingvoпоetik yondashuv muammolari, badiiy matnning fonetik-fonologik, leksik-semantik va

grammatik xususiyatlari yoritildi

N.Mahmudov til va tafakkur, til va madaniyat, til va gapiruvchi inson o'rtasidagi bunday uzviy, ikki tomonlama va muntazam aloqa, grammatika va tafakkurning o'zaro uyg'un munosabati bugun ham, ayniqsa, antroposentrik talqinlarda alohida e'tirof etilayotganini ta'kidlab, G.A.Zolotovanning "Grammatika ilmi – filologiyaning bir qismi, bu ilm turli paradigmalar, qoidalar va taqiqlar to'plami emas, balki til qurilishiga, matnlar qurilishiga, insonning tafakkur qurilishiga kirish uchun kalitdir" degan fikrini keltirib o'tadi .

Профессор Л.А. Новиков инсонда воқеликни идрок этиш одатда яширин (латент) ҳолатда мавжудлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, "Зарур бўлганда, улар жонланади, қандайдир сигналлар, ташқи стимул ёки сўз – дунё ҳақидаги ғоя ва таассуротлар таъсирида онгнинг "маркази"га киритилади". Бизнингча, олам ҳақидаги ана шундай билим, ғоя ва таассуротлар йиғиндиси кишиларнинг лингвистик мулоқоти, нутқни ривожлантириш, матнни ҳосил қилиш ва идрок этиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Профессор Қ. Йўлдошев "Замонавий филологик таълимнинг етакчи тамойиллари" ҳақидаги чиқишида ўқитишдаги муаммолар илдизини кўрсатар экан, бу борада қуйидаги хулосаларга келади: "...муайян миқдордаги фан ҳақиқатларини ўзлаштириб оладиган объект эмас, одаму оламда рўй берадиган ҳар қандай воқеа-ҳодиса ва ҳолатга ўз нуқтаи назари билан соғлом муносабатда бўла оладиган шахс сифатида шакллантирилиши керак... адиб ёки асарнинг мавқеи ёки машҳурлиги эмас, балки ўқувчи маънавиятида шакллантирилиши лозим бўлган эзгу ахлоқий сифатни юзага келтиришга хизмат қилиш даражаси муҳим".

Мулоқот тушунчаси билимларнинг турли элеменларини муваффақиятли ўзлаштириш омилидир. Одамларнинг бир-бирига ўзаро таъсири, турлича муносабатларда қарама-қарши сифатларини намоён қилиши мулоқот жараёнида яққолроқ сезилади. М. Махсудова шахснинг эстетик, ақлий ва жисмоний ривожланишида мулоқотни таъсир кўрсатиш воситаси деб билади. Ҳар бир ёш даврида хос сўзлар қўлланилиши, бунда сўзларнинг таъсир кучи ҳисобга олиниши, жараёнда шахснинг темперамент хусусиятлари доирасида мулоқот усуллари танланиши бу хусусиятни ривожлантириши қайд этилади .

Асарни жанрий ҳослиги бўйича ўрганиш моделига: ёзувчи эстетик қарашлари билан танишиш; жанрлар тарихи ва назариясига мурожаат қилиш; адабий ва танқидий асарлардан парчаларни жалб қилиш; муаллиф нуқтаи назарини ифодалаш усуллари оидинлаштириш, асарларни жанри асосида қиёслаш каби иш турлари киради. Бу борада Қ. Йўлдошев таъкидлаганидек, "Аввало, драматик асарни ўқиш бошқа турдаги асарлардан тубдан фарқ қилиб, муайян назарий тайёргарликни талаб этади. Шу хилдаги тайёргарлик ҳаммада ҳам бўлмагани учун драматик асарлар кўп ўқилмайди. Борди-ю, бирор пийеса матни ўқилган тақдирда ҳам уни идрок этиб, замиридаги бадиий маънони илғаш осон кечмайди. Негаки, драма асарида муаллиф мутлақо иштирок этмайди, унинг позицияси асло кўзга ташланиб турмайди, асар сюжети ривожидан давомида рўй бераётган тўқнашувлар ва персонажлар хатти-ҳаракатларини аксиологик жиҳатдан баҳолаш ҳамда асардан эстетик таъсирланиш ўқирманнинг ҳаётий тажрибаси, интеллектуал даражаси, маънавий савиясига боғлиқ бўлиб қолади".

В. Г. Белинский: "Поэзия ўзидан ташқарида бўлган ҳеч бир мақсадни кўзламайди. Билимдаги ҳақиқатдек, ҳаракатдаги эзгуликдек унинг ўзи мақсаддир", - деганди.

Буюк испан файласуфи ва эстети Ортега-й-Гассетнинг 1925 йилда ёзган "Санъатнинг дегуманизациялашуви" асаридаги: "Адабиёт одамни кутқаради деган гапни фақат инсонда болаликни уйғотиб, уни ҳаётнинг жиддийлигидан кутқаради, деган маънода қўллаш мумкин", - деган фикри бадиий адабиётнинг завқланиш ҳамда ҳордиқ чиқариш хусусиятини акс эттириши жиҳатидан катта аҳамиятга эгадир.

Профессор Қ.Йўлдошнинг таъкидлашича: "бадиий асар ва унинг қаҳрамонларига

“реалистик жўнлик” йўсинида муносабатда бўлиш уларни улуғламайди, балки ерга уради. Бадиий асарга ёндашганда, ана шу жиҳат унутилмагани мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки “Ундай қилма, бундай қил!” тарзидаги йўл кўрсатиш, унинг олдинги тутумларини баҳолаб, кейинги хаттиҳаракатларини башорат қилиш бирламчи борлиқдаги реал одамларга татбиқан ўринли ва фойдали. Лекин бадиият оламининг фуқароларига бундай ёндашиш бемаъниликдир. Зеро, “...бадиий асарнинг тасвир “объекти” тасвирнинг ўзисиз мавжуд бўлиши мумкин эмас. Бинобарин, тимсолни асарнинг умумий атмосферасидан юлиб олиб, унга бегона муҳит талаблари асосида баҳо бериш орқали бадиий асарнинг миқёси торайтирилиб, жўнлаштирилибгина қолмайди, балки йўқ қилинади. Объектни у ёритилган муҳитдан тортиб олиш унинг моҳиятини бузиш демакдир” . Узоқ йиллар давомида мактабда бадиий асарни ўрганиш муаммолари билан шуғулланиб келган методист олим Г. А. Гуковскийнинг бу қарашлари теран ҳаётий ва мантикий асосга эгадир.

Адабиётшунос В. Асмус: “Бадиий асар ўқишнинг айнан бадиий асар ўқиш тарзида кечишига эришишнинг биринчи шarti бутун ўқиш даврида ўқирман миясининг алоҳида тарзда йўналтирилган бўлишидан иборатдир. Бунга кўра ўқирман ўқиётган нарсасига ҳеч қачон бўлмаган, бошдан-оёқ уйдирма деб эмас, балки ўзига хос борлиққа қарагандай муносабатда бўлсин. Бадиий асар ўқишнинг айнан бадиий асар ўқиш тарзида кечишига эришишнинг иккинчи шarti биринчисининг тескарисига ўхшаб кўринади. Бадиий асар ўқишнинг айнан бадиий асар ўқиш тарзида кечиши учун ўқирман бутун мутолаа давомида ўқиладиган асарда тасвирланган ҳаёт бевосита реал ҳаёт эмас, балки унинг образи, бадиий тасвири эканини билиб туриши керак” , –деган эди.

Қ. Йўлдош бадиий асар таҳлил ҳақида қуйидаги муҳим фикрларини баён қилади: “Кейинги йилларда бутун дунё миқёсида бадиий асар ўқийдиган кишилар тобора камайиб бораётгани борасида ташвишли фикрлар айтилмоқда. Бизда эса, маълум даражада тасаввур қилинадиган ҳамда ҳали тўлиғича англаб етилмаган сабабларга кўра, одамларнинг бадиий асар ўқиш даражаси янада пасайиб кетган. Аслида шахс маънавиятининг камол топиши учун бадиий асар ўқишнинг ўзигина етарли эмас. Асосий масала қандай асарларни, қандай ўқиш, таъсирланиш ва тушунишда. Юксак бадиий савиядаги асарлар туриб, олди-қочдилардан иборат битикни ўқиш ёхуд жуда гўзал адабий асарни ўқиган ҳолда ундан таъсирлана билмаслик ва завқлана олмаслик ҳолатлари ҳам учраб турадики, булар жамият аҳлининг маънавий камолотидаги нуқсонлардан дарак беради ва уларни келтириб чиқаради ҳам. Шунинг учун бадиий асар ўқиш билан биргаликда уни тушуниш ва ундан таъсирланиш муаммоси ҳамisha ижтимоий долзарб масала ҳисобланади. Бу борада миллат миқёсида бадиий асарларни таҳлил қила билиш малакасининг бор ёки йўқлиги ҳал қилувчи аҳамият касб этади” .

Қ. Йўлдошнинг таъкидлашига кўра “таҳлил механизми борасида бир тўхтамга келинмаган бўлсада, очун адабиётшунослигида бадиий асар таҳлили тушунчасининг моҳиятини аниқлаш, унга хос хусусиятларни тайин этиш борасида анча вақтлардан бери уриниб келинмоқда. Бу борадаги энг соғлом қарашлардан бири машҳур рус адабиёттанувчиси В. Белинскийга тегишли: “...менимча, мунаққид ҳал этиши лозим бўлган биринчи ва асосий масала – ушбу асар чиндан ҳам нафисми, ушбу асар автори чиндан ҳам шоирми – шуни аниқлашдан иборат” .

“Бадиий матннинг филологик таҳлилидан асосий мақсад муаллиф образини тўла идрок этиб, унга етишишдир. Айни шу ҳолат бадиий матнни таҳлил қилишнинг асосига қўйилиши лозим” .

Психолог Л. С. Виготскийнинг: «Санъатни кўпроқ даражада кечиккан муносабат дейиш мумкин, негаки, унинг дунёга келиши билан таъсир кўрсата бошлаши ўртасида ҳамisha оздир-кўпдир замоний оралиқ бўлади» , - деган фикри ҳам бунга асос бўлади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, сўзни, шеърни, ҳар қандай бадиий асарни англашнинг турли усуллари мавжуд. Адабиёт ўқитиш методикаси бадиий асарни асосан, бадиий жиҳатдан таҳлил қилади, бадиий асар тили ҳақида эса қисман тўхталиб ўтилади. Бу умумий ўрта таълимда адабиёт ўқитишга етарли бўлиши мумкин, аммо бўлажак мутахассис сўз орқали таъсир кўрсатиш билан шуғилланувчилар учун камлик қилиши мумкин. Жумладан, санъат ва маданият йўналиши талабалари бадиий матнни ҳам тил ҳам бадиий жиҳатдан таҳлил қила олиши зарур. Шу маънода, адабиёт ўқитиш методикаси лингвопоэтик таҳлил усулини киритиш, мазкур йўналишда ўқиётган талабалага шеър ёки драма матнининг тўлиқ таҳлилини ўргатиш самарали бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Йўлдош Қ., Йўлдош М. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2016. – 122-б.
2. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. IV жилд. –Т.: “Маънавият”, 2006. 11- бет.
3. “Узбек тилининг изоҳли луғати. I жилд. – Тошкент: “Узбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 38-б.
4. Долимов С., Убайдуллаев Ҳ., Аҳмедов Қ. Адабиёт ўқитиш методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – 225-б.
5. Матжон С. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 27-б.
6. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг асослари / Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, ToshDO‘TAU, 2018. – B. 36.
7. Чориев А., Чориев И. Педагогиканинг методологик асоси ва илмий тадқиқот методлари. – Тошкент: Nishon noshir, 2016. – 45-б.
8. Кошифий, Ҳусайн Воиз. Футувватномаи Султоний ёхуд жавонмардлик тариқати. Форс-тожик тилидан Н.Комилов таржимаси. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. – 58-б.
9. Новиков Л.А. Искусство слова. – 2-е изд., доп. – М.: Педагогика, 1991. – С. 5.
10. Қамбарова.С. Адабиётни ўқув фани ва санъат тури сифатида ўқитиш методологияси. Докторлик дисс. –Тошкент. 2024. 284 б.
11. Тўхлиев Б. Адабиёт ўқитиш методикаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – 13-б.
12. Йўлдош Қ., Йўлдош М. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2016. – 122-б.
13. Қурононов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Тошкент: Академнашр, 2018. – 112-б.
14. Mirqosimova M. Adabiy taqlil metodikasi (Adabiyot o'qituvchilari va talabalar uchun qo'llanma). – Т.: RO'MM, 1993. 27-б.
15. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – 160 б.
16. Mahmudov N. Til ilmi va ta'limining muntazamligi // Til va adabiyot ta'limi. 2021. № 10. – 8-б.
17. Новиков Л.А. Искусство слова. – Москва: Педагогика, 1991. – С. 24–25.
18. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Turon-iqbol, 2006. – 23-б.
19. Белинский В. Г. Адабий орзулар. –Т.: Ф. Ғулум номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. 108- бет.
20. Гассет-и-Хосе Ортега. Дегуманизация искусства. В книге “Современная книга по эстетике. Антология». –Москва.“Иностр. лит”., 1957. с. 451.
21. Гуковский Г.А. Изучение литературного произведения в школе. (Методологические очерки о методике). –Москва-Ленинград. 1966. С. 41.
22. Асмус В.Ф. Вопросы теории и истории эстетики. -М., 1968. С. 56.
23. Бобылев Б.Г. Теоретические основы филологического анализа художественного текста в национальном педвузе. Дисс. докт. пед. наук. –Москва. 1991. -С. 296.
24. Выготский Л. С. Психология искусства. –Москва. «Педагогика», 1987. -С. 341.